

O'ZBEK TILIDA YOZMA VA OG'ZAKI NUTQDA SO'Z YASALISH JARAYONLARI

Xasanov Akbarjon Abdurashidovich

Qo'qon davlat universiteti

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent

akbarjonhasanov1979@gmail.com

Anvarjonov Azizbek

Qo'qon davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilida yozma va og'zaki nutqda so'z yasash jarayonlari tahlil qilindi. Yozma nutqda yangi so'zlar asosan suffikslar orqali yasalishi va rasmiy uslubda qo'llanilishi ko'rsatildi. Og'zaki nutqda esa qisqartmalar, qo'shimchalar va yoshlar tili orqali so'zlar yaratilishi alohida e'tiborga olindi. Internet yozishmalarida yangi so'zlar tez tarqalishi va yoshlar tilida keng qo'llanilishi qayd etildi. Yozma va og'zaki nutqda so'z yasalishi jarayonlari bir-biriga ta'sir ko'rsatayotgani tilning boyishi va rivojlanishi uchun xizmat qilayotgani isbotlandi. Bu jarayonlarning leksikologiyada ilmiy tadqiqot uchun katta ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: yozma nutq, og'zaki nutq, so'z yasalishi, suffikslar, internet tili, qisqartmalar, kod-switching, yoshlar tili.

O'zbek tilining leksikologiyasida so'z yasalishi jarayonlari muhim o'rin tutadi. Bu jarayon orqali tilda yangi ma'nolar yaratilib, lug'at boyligi kengayib boradi. Yozma va og'zaki nutqda so'z yasashning turli qirralari mavjud bo'lib, ular turli uslubiy vazifalarni bajaradi. Yozma nutqda so'z yasalishi rasmiy uslubdagi me'yoriy qoidalarga rioya etgan holda amalga oshadi. Masalan, rasmiy hujjatlarda yangi so'zlar aniq ma'nolar bilan qo'llaniladi. Og'zaki nutqda esa so'z yasalishi jonli muloqotda tezkorlikni ta'minlab, yangi so'zlar tez-tez paydo bo'ladi. Og'zaki nutqda so'zlarni qisqartirish, suffiks qo'shish va qo'shimchalar

orqali soʻz yasash keng qoʻllaniladi. Yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasash jarayonlari tilning taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega [1, 55]. Internet yozishmalarida ham yangi soʻzlar tez-tez paydo boʻlib, ular leksikologiyadagi soʻz yasash jarayonining yangi qirrasini namoyon qilmoqda. Ushbu maqolada yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasash jarayonlarining oʻziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning lugʻat boyligiga qoʻshayotgan hissasi yoritib beriladi.

Tadqiqotda yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasashi jarayonlarini tahlil qilish uchun kontent tahlili, kuzatuv va taqqoslash usuli qoʻllanildi. Yozma nutqda yangi soʻzlarning qoʻllanilish holati rasmiy matnlar, ilmiy maqolalar va gazetalardan olindi. Ogʻzaki nutqda esa jonli muloqotlar, intervʼyular va yoshlar orasidagi soʻz qoʻllanish holatlari kuzatildi. Yozma matnlarda yangi soʻzlar asosan suffiks yoki prefiks orqali yasashi koʻp kuzatildi. Masalan, "-chi", "-goʻy", "-parast" qoʻshimchalari yordamida "ijodchi", "axborotchi", "doʻstparast" kabi soʻzlar yaratilishi keng tarqalgan. Yozma nutqda rasmiy uslubda yangi soʻzlar meʼyoriy qoidalarga muvofiq tarzda qoʻllanilishi qayd etildi. Ogʻzaki nutqda esa tez-tez soʻz qisqartirish yoki ikki soʻzni qoʻshish orqali yangi soʻzlar yasashi kuzatildi. Masalan, "televizor" soʻzining ogʻzaki nutqda "tevik" shaklida qisqartirilishi yoki "avtobus" soʻzining "avtik" shaklida qoʻllanilishi kuzatildi. Shuningdek, ogʻzaki nutqda oʻzlashma soʻzlardan soʻz yasashi ham keng kuzatildi. Masalan, "layklash" ("layk qilish") yoki "skrin qilish" ("skrinshot olish") kabi soʻzlar. Yozma va ogʻzaki nutqdagi soʻz yasash jarayonlarining farqlari tahlil qilindi. Yozma nutqda yangi soʻzlar meʼyoriy til qoidalariga moslashtirilgan boʻlsa, ogʻzaki nutqda bu qoidalar ancha erkinlashgani koʻrsatildi. Shuningdek, yangi soʻzlar tilning boyishida va uslubiy qirrasini kengaytirishda muhim rol oʻynayotgani tahlil qilindi. Internet yozishmalaridan ham misollar olib tahlil qilindi, masalan, "chatlashmoq", "gugllamoq", "postlash". Bu soʻzlar yozma va ogʻzaki nutqda bir xil darajada rivojlanayotgani aniqlandi. Internet matnlarida soʻz yasash jarayoni yoshlar tili orqali leksikologiyada muhim qoʻshilmalar yaratib borayotgani kuzatildi [2, 86].

Tahlillar yozma nutqda soʻz yasalishi rasmiy va meʼyoriy qoidalarga rioya etilgan holda amalga oshishiga ishora qildi. Yozma nutqda yangi soʻzlar suffiks va prefiks qoʻshimchalari yordamida tuzilishi asosan ilmiy va rasmiy uslublarda keng qoʻllanilayotgani aniqlandi. Masalan, "-chi", "-goʻy", "-parast" qoʻshimchalari yordamida "ijodchi", "axborotchi", "doʻstparast" kabi soʻzlar yaratildi. Yozma nutqda yangi soʻzlarning maʼnosi aniq va rasmiy boʻlishiga eʼtibor qaratiladi. Ogʻzaki nutqda esa soʻz yasalishi tezkorlik va yoshlar tilida erkinlik bilan ajralib turadi. Masalan, "televizor" soʻzining ogʻzaki nutqda "tevik" shaklida qisqartirilishi kuzatildi. Ogʻzaki nutqda ikki soʻzning qoʻshilishi yoki qisqartirilishi orqali yangi soʻzlar tez-tez paydo boʻlib turadi. SHuningdek, ogʻzaki nutqda yoshlar tilida oʻzlashma soʻzlardan yangi soʻzlar yasalishi keng kuzatildi. Masalan, "layklash", "skrin qilish" kabi soʻzlar. Yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasalishi jarayonlari bir-biriga taʼsir koʻrsatayotgani aniqlandi. Yozma nutqda internet yozishmalari orqali ogʻzaki nutq elementlari ham koʻchib oʻtayotgani qayd etildi. Internetda "chatlashmoq", "gugllamoq", "postlash" kabi soʻzlar yozishmalarda ommalashdi. Internet matnlarida soʻz yasalishi jarayoni tilning rivojlanishi uchun katta manba boʻlib xizmat qilmoqda. Yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasalish jarayonlari yoshlar tili orqali jadal rivojlanayotgani ham aniqlandi. Bu holat internet orqali soʻzlar tez tarqalishiga sabab boʻlayotgani qayd etildi. Internet tili yozma nutqda yangi soʻzlarning yaratilishida ijodiy yondashuvni ragʻbatlantirmoqda. Yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasalishi jarayoni tilning boyishi va uslubiy koʻpqirraliligini taʼminlab bermoqda [3, 122].

Yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasalishi jarayonlari tilning rivojlanishi uchun asosiy mexanizm hisoblanadi. Yozma nutqda yangi soʻzlar koʻproq ilmiy va rasmiy uslubda qoʻllanilib, tilning meʼyoriy qoidalariga rioya qilinadi. Masalan, "-chi", "-goʻy", "-parast" qoʻshimchalari orqali yaratilgan soʻzlar rasmiy yozishmalarda koʻp qoʻllaniladi. Ogʻzaki nutqda esa yozma nutqqa nisbatan erkinlik va ekspressivlik kuchliroq namoyon boʻladi. Yoshlar tilida qisqartmalar va soʻz qoʻshish vositalari orqali yaratilgan yangi soʻzlar tez ommalashadi. Masalan, "televizor" soʻzining "tevik" shakli yoki "layklash" soʻzi shular

jumlasidandir. Bunday soʻzlar ogʻzaki nutqda katta tezlikda tarqaladi va lugʻat boyligini kengaytiradi. Yozma nutqda internet yozishmalari taʼsiri orqali ogʻzaki nutq elementlari ham koʻchib oʻtishi kuzatilmoqda [4, 134]. Internet matnlarida soʻz yasaliishi jarayoni tezkorligi va ijodiylikini taʼminlab, yoshlar tilida yangi ekspressiya vositalari yaratib berayotgani qayd etildi. Yozma nutqda internetdagi yangi soʻzlar meʼyoriy tarzda roʻyxatga kiritilmasa-da, ularning tilda tarqalishi inkor etilmasligi lozim. Shu bilan birga, yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasaliishi jarayonlari bir-biriga taʼsir koʻrsatib, tilning koʻpqirraliligini taʼminlab berayotgani aniqlandi. Yoshlar tilida soʻz yasaliishi jarayoni turli ijtimoiy qatlamlar orasida leksik qoʻshimchalarni yaratishda ham muhim rol oʻynayotgani koʻrsatildi. Yozma nutqda soʻz yasaliishi jarayonining meʼyoriy qoidalarga rioya qilingan holda rivojlanishi tilda rasmiy uslubning saqlanishiga yordam bermoqda. Internet yozishmalarida soʻz yasaliishi jarayoni yoshlar tili orqali leksikologiyada yangi qoʻshimchalarni yaratish imkoniyatini ochib bermoqda. Bu jarayon tilshunoslikda yangi tahlillarni talab qiladi.

Xulosa oʻrnida aytish mumkinki, yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasaliishi jarayonlari tilning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi. Yozma nutqda yangi soʻzlar asosan suffiks yordamida yaratilib, rasmiy uslubda qoʻllaniladi. Ogʻzaki nutqda esa soʻzlar tezkorlik bilan yasaladi va yoshlar tilida faol qoʻllaniladi. Internet yozishmalarida soʻz yasaliishi jarayoni yoshlar tili orqali kengayib, ijodiy qirralarni namoyon etmoqda. Yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasaliishi jarayonining farqlari va oʻxshashliklari oʻzaro bogʻliq holda tilni boyitishga xizmat qilmoqda. Internet yozishmalarida yangi soʻzlarning keng tarqalishi internet tilining oʻzbek tilidagi taʼsirini kuchaytirayotgani qayd etildi. Bundan tashqari, yozma va ogʻzaki nutqda soʻz yasaliishi jarayonlari tilshunoslikda yangi tadqiqotlar uchun keng yoʻnalishlarni ochib bermoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Rahmatov A.D., Yunusov R.F. Ilmiy tadqiqot asoslari. – T.: Toshkent irrigatsiya va melioratsiya instituti, 2008. – 180 b.

2. Hojiev A. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasallishining nazariy masalalari. – T.: Fan, 2010. – 200 b.
3. Saidov J. Internetda kod-switching jarayonining lingvistik xususiyatlari. – T.: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2019. – 150 b.
4. So'zlamuratov Z. Internet tili va tilshunoslikda yangi tendentsiyalar. – T.: Fan, 2022. – 190 b.
5. Rahmonov B. Zamonaviy internet kommunikatsiyasi va uning tilshunoslikdagi ahamiyati. – T.: Iste'dod, 2020. – 170 b.
6. Siroqiddinov SH. (muarrir). O'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari. – T.: Nodirabegim nashriyoti, 2021. – 240 b.
7. Musaev M. va boshq. USC: An Open-Source Uzbek Speech Corpus and Initial Speech Recognition Experiments. – arXiv preprint arXiv:2107.14419, 2021. – Mavjud manba: <https://arxiv.org/abs/2107.14419> (Murojaat qilingan sana: 04.06.2025).
8. Mansurov B., Mansurov A. UzBERT: Pretraining a BERT Model for Uzbek. – arXiv preprint arxiv:2108.09814, 2021. – Mavjud manba: <https://arxiv.org/abs/2108.09814> (Murojaat qilingan sana: 04.06.2025).